

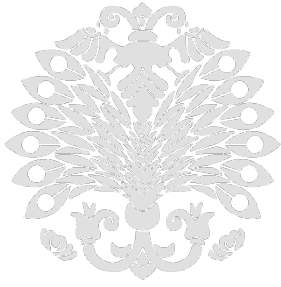
Nizami Gəncəvi Yaradıcılığında Aforizmlər və Türkizmlər

Nizami Gencevi'nin Eserlerinde Aforizmalar ve Türkizmler

Aphorisms and Turkisms in the Literary Works of Nizami Ganjavi

Hurnisa BASHIROVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Nizami
Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı,
Azərbaycan

Geliş Tarihi/Received: 21.05.2025
Revizyon Veriliş
Tarihi/Revision Issued: 15.09.2025
Revizyon Bitiş
Tarihi/Revision Ended: 19.09.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 20.09.2025
Yayın Tarihi/Publication
Date: 22.09.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
E-mail: besirovahuru@gmail.com
Cite this article: Bashirova, H. (2025).
Aphorisms and Turkisms in the Literary
Works of Nizami Ganjavi. *A Journal of
Iranology Studies*, 23, 80-86.
Atıf: Bashirova, H. (2025). Nizami
Gəncəvi Yaradıcılığında Aforizmlər Və
Türkizmlər. *Doğu Esintileri*, 23, 80-86.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

XÜLASƏ

Hər bir yazıcının əsərləri fikirlərini xalqa çatdırmaq üçün ifadə vasitəsidir. Bu yolla şair dövrü, mühiti, müasirləri ümumən ruhunda, doğma elində baş verən prosesləri söz qələmi ilə canlandırır. Yazıcı yaratdığı personajlar üzərində təfərrüatlı iş aparmaqla özünün mənəvi-ruhsal duyğularını ona bağlayır. Beləliklə, obrazların ayrı-ayrı dialoqlarında şairin ülvî duyğuları, dərdi-qəmi canlanır. Bəzən bizi sürətlə fəlakətlərə ucaldır, bəzən də arxaik dünyanın işgəncəsinə salır. Bu baxımdan Nizami Gəncəvi yaradıcılığı bütün zamanlarda aktuallığını qoruyub saxlayan sənət əsəridir.

Şairin istifadə etdiyi aforizm və türkizmlər fikir qaynağı olmaqla yanaşı məsələni qloballaşdırır və oxucuları nəticə çıxartmağa yönəldir. Böyük şəxsiyyət və ölməz şairimiz Nizami Gəncəvi yaradıcılığında istifadə olunan aforizmlər hər zaman bir başa şairin ideyaları ilə bağlı olmur. Müdrik şair əksəriyyəti atalar sözləri kimi işlənən ifadələrə ikinci həyat verməklə onları öz poemalarında əbədləşdirmişdir. Nizami Gəncəvi əsərlərində Türk obrazlarını və Türk – Azərbaycan dilinin elementlərini canlandırmaqla öz ideya mövqeyini göstərmiş və gərgin tarixi proseslərin məzmununu şərh etməyə çalışmışdır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, aforizm və türkizmlər, Kitabı-Dədə-Qorqud, Afaq, Şahənşah Axsitan.

ÖZ

Her yazarın eserleri, kendi düşüncelerini insanlara aktarmanın bir anlatım aracıdır. Şair bu şekilde yaşadığı dönemi, çevreyi, genel olarak çağdaşlarının ruhunda, memleketinde cereyan eden süreçleri kalemiyle canlandırmaktadır. Yazar, yarattığı karakterler üzerinde detaylı çalışmalar yaparak ahlaki ve manevi duygularını onlara bağlar. Böylece karakterlerin ayrı-ayrı diyaloglarında şairin yüce duyguları ve hüznü hayat buluyor. Bazen bizi yıldızlara yükseltir, bazen de arkaik dünyanın işkencesine sokar. Bu açıdan bakıldığında Nizami Gencevi'nin yaratıcılığı her zaman güncelliğini koruyan bir sanat eseridir.

Şairin kullandığı aforizmalar ve türkçeler fikir kaynağı olup konuyu küreselleştirerek okuyucuyu sonuç çıkarmaya yönlendirmektedir. Büyük şahsiyetimiz ve ölümsüz şairimiz Nizami Gencevi'nin eserlerinde kullanılan vecizeler her zaman şairin fikirleriyle ilgili değildir. Bilge şairimiz çoğu atasöz olarak kullanılan ifadelere ikinci bir hayat vermiş ve bunları şiirlerinde ölümsüzleştirmişlerdir. Nizami Gencevi eserlerinde Türk imgelerini ve Türk-Azerbaycan dilinin unsurlarını yeniden canlandırarak ideolojik konumunu ortaya koymuş ve gergin tarihsel süreçlerin içeriğini yorumlamaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nizami Gencevi, aforizmalar ve Türkizmler, Dede Korkut Kitabı, Afaq, Şahinşah Ahsitan

ABSTRACT

Every writer's works are a means of expressing his ideas to the public. Thus, the poet revives the era, the environment, contemporaries in general, the processes taking place in his soul, in the native country with his pen. By doing detailed work on the characters he creates, the writer attaches his moral and spiritual feelings to them. In this way, the poet's lofty feelings and sorrows come to life in the individual dialogues of the characters. Sometimes it lifts us up to the stars, sometimes it puts us in the torture of the archaic world. From this point of view, Nizami Ganjavi's creativity is a work of art that maintains its relevance at all times. Aphorisms and Turkisms used by the poet are not only a source of ideas, but also globalize the issue and direct the readers to draw conclusions. The aphorisms used in the work of genius poet Nizami Ganjavi are not always related to the ideas of the poet. Our wise poet gave a second life to the expressions used as proverbs and immortalized them in her poems. Nizami Ganjavi shows his ideological position by reviving Turkish images and elements of the Turkish-Azerbaijani in his works and tries to interpret the content of tense historical processes.

Keywords: Nizami Ganjavi, avorism and turkisms, Kitabı-Dede-Gorgud, Afaq, Shahenshah Akhsitan

GİRİŞ

Aforizm yunan sözü olub qısa kəlam, ümumiləşdirilmiş, bitkin, dərin və mənalı fikir, hikmətli söz deməkdir. Aforizmdə fikrin bitkinliyi və formanın səlisliyi əsas məsələdir:

“Kim ki, ad qoymuşdur qoca dünyada,
Onu öz dostları vermişdir bada.
Ay üzlü Yusifi yad edin bəri,
Ona quyu qazdı öz qardaşları.
İsa ki, insanlıq elmində təkdi,
Hər bir yəhudidən cəfalar çəkdi.
Əhməd ki, rəhbəri oldu ərəbin.
Gördü cəfasını Əbüləhədin.
Əzəldən dünyanın bir qaydası var:
Bal tutan barmağı arılar sancar.”

(Vurğun, 1959, s. 47)

Göründüyü kimi, aforizmlər özümüzü və ətrafda baş verən hadisələri daha yaxşı dərk etməkdə kömək edir. Yuxarıda nümunə verdiyimiz şeir parçasının son misrası müdrik deyimnin ciddi nəticəsidir. Alim, yazıçı, mütəfəkkirlərin dərin məzmunlu hikmətli sözləri bir çox əsərlərdə epigraflar kimi işlənir. Ümumiyyətlə, aforizm məna və hikməti göstərən qısaşəcmli kəlamdır. Necə ki, onun müəllifi bəlli olur. Müəllif yaşadığı həyat və elmi təcrübəyə əsasən, qiymətli, sınanmış bitkin fikir irəli sürür. Buna görə də, hər fikir və düşüncə aforizm adlana bilməz. Ukraynalı yazıçı Leonid Semyonoviç Suxorukov yazır: “Aforizm bir sətirlik romandır”. Atalar sözləri də öz zamanında aforizm olmuşdur. Tədricən, vaxt keçdikcə hikmətli sözlərin müəllifi unudulduğundan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsinə çevrilərək dildən-dilə dolaşmaqla bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Hər bir mütəfəkkirin intellektual yaddaşının meyvəsi olan aforizmlər fikir qaynağıdır. Hər bir deyilmiş kəlam da aforizmə çevrilə bilməz, bunun üçün söz sahibinin düşüncəsinin kamilliyi həlledici rol oynayır. Tanınmış bir çox gözəl ifadələr var ki, başlanğıc fikir olaraq yadda qalıb, amma müstəqil, bitkin fikir ifadə etmədiyindən aforizmə çevrilə bilməyib. Ümumiyyətlə, Qərbdə “aforizmlər yaradıcılığı” adlı ədəbi cərəyan, hələ XX əsrin əvvəllərindən inkişaf etməyə başlamışdır. Bu zaman hər hansı bir yazıçı, tanınmış elm, mədəniyyət və ya görkəmli ictimai xadim müdrik fikirləri özü düşünüb tapır və bunu əlavə bir detal kimi öz yaradıcılığının təbliğat vasitəsi kimi istifadə edir.

“Nizami, əsərlərini fars dilində yazmasına baxmayaraq, həmişə bir azərbaycanlı kimi düşünmüş, öz obrazlı ifadələrini həmişə xalqdan, canlı xalq dilindən almışdır. Təsədüfi deyildir ki, farslar Nizami və Xaqani şeirlərindən danışanda “bui-türk miayəd” deyirlər (Türk qoxusu gəlir deyirlər).” (Həmid Araslı, 1998, s. 139)

ƏSAS HİSSƏ

Nizami Gəncəvi, əsərlərində, ilk növbədə dərinlən təhlil edilmiş təsirli kəlamları misal gətirir. Şair uzaqqörənliyi və iradəsi hesabına bütün sahələr üzrə mükəmməl fikir yürüdür. Nizami Gəncəvi kəlamının müdrikliyi təbii olaraq ədəbi-bədii fikri zənginləşdirmişdir:

“Aşıqlar çalışıb, çox əlləşdilər.
Ki, aləm tutmasın bu sirrdən xəbər.
Lakin, bağlansa da ətrin şişəsi,
Yenə duyulacaq xoş rayihəsi...
Və yaxud,
Aslanla döyüşə çıxa tülkülər,
Bilinər kimdədir qılıncla hünər.”

(Vurğun, 1959, s. 54, 61)

Böyük şəxsiyyət və ölməz şairimiz Nizami Gəncəvi yaradıcılığında istifadə olunan aforizmlər hər zaman birbaşa şairin ideyaları ilə bağlı olmur. Müdrik şair əksəriyyəti atalar sözləri kimi işlənən ifadələrə ikinci həyat verməklə onları öz poemalarında əbədləşdirmişdir. Bu zaman işlənən ifadələr ilə orijinal deyimlər arasında elə kəskin mənə fərqi gözə çarpmır və bəlkə də üslub və rəngarənglik daha da artır. Məsələn:

“Nə yaman ərköyün böyümüş oğlun,
Özbaşına gəzir, muğayat olun.
Dalınca “divanə” söyləyir hər kəs,
Bizə divanələr tay ola bilməz.
Əvvəl dua et ki, gəlsin ağıla,
Sonra məhəbbətdən başla nağıla.
Hələ düzəlməmiş sizin o gövhər,
Bu sevda söhbəti verməz bir səmər
İllətli gövhəri almaz ki, heç kəs.
Eyibli gövhərlər sapa düzülmez.”

(Vurğun, 1956, s. 68)

Yuxarıda nümunə gətirdiyimiz şeir parçasının son misraları şifahi xalq ədəbiyyatı misalına daha çox uyğun gəlir. Hikmətli sözlər Azərbaycan xalqına məxsus olduğundan Nizami Gəncəvi yaradıcılığında həqiqi mənada işlənmiş aforizm kimi də qəbul edilə bilər. Şairin qəhramanları yaşadıkları əzablarla zaman-zaman toplumun düşüncəsində intibah oyatdığından onların timsalında söylənmiş hikmətli sözlər də bu səbəbdən ölməzlik qazanmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatında milli kimliyi ilə silinməz iz qoymuş Şeyx Nizami Gəncəvi yaradıcılığı bütün dövrlər üçün nümunə olacaq səviyyəyə malikdir. Şair ümumxalq ruhunu hürriyyət ətrafında birləşdirir, milli özünüdərkə sövq edir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında vətənə sevgi, ailəyə və ümumiyyətlə insanlığa sevgi poeziyanın əsas təkanverici qüvvəsi hesab oluna bilər. Bizim üçün Nizami Gəncəvi yaradıcılığı tariximizin əksidir, şair vətən sevgisi ilə yörgülənmiş tariximizi zamanın sonrakı axarına qatmaqla gələcəyə ən etibarlı məxəz ötürmüşdür. Bu səbəbdən, şairin əsərlərinin hər birində Azərbaycana, Azərbaycançılığa, türklüyə, türkizmlərə dair bir çox nümunələrə rast gəlmək olar. “Nizami əsərlərində “Dədə Qorqud” abidəsi üçün xarakter olan – xatun, çalı, qlavuz, yağı, sancaq, tutuq, yataq, yedək, tutmac, bəsərək, əyaq və başqa bu kimi türk mənşəli sözlərlə tez-tez qarşılaşmaq olur.

Doğma dilin zəngin ifadə imkanlarından fars zəminində ustalıqla bəhrələnən şair dastanlarda təsadüf edilən “xanlar xanı”, “ağ tozlu yay”, “at oynatmaq”, “dəmir don”, “üçpərli ox” və başqa bu kimi söz və ifadələri fars dilində işlətməklə əsərdəki doğma ruhu daha da gücləndirmişdir.” (Nüşabə Araslı, 2021, s. 532). Biz Nizami əsərlərində igidlərin döyüş geyiminin adı “dəmir don” ifadəsinin olduğu kimi, farsca tərcüməsinə tez-tez rast gələ bilərik. “Kitabi-Dədə-Qorqud” dastanının “Bəkil oğlu Əmranın boyunun bəyan edər” fəslində, düşmənin həmləyə gəldiyindən xəbər tutan Bəkil oğlu Əmrə atasına belə deyir:

“Altun dağı Al aygırı mana vergil!
Qan dərlədi çapdırayım sənə içün.
Əgni bəg dəməür tonun mana vergil!
Yeni yaqa dikdirəyim sənünçün!
(Altındakı Al aygırını mənə ver,
Elə çapım ki, bassın ony qoy qan-tər!
Əynindəki dəmir donunu mənə ver,
Qolçaq, yaxa tikdirim mən sənənin!).”

(Kitabi-Dədə-Qorqud, 1988, s. 107, 205)

Nizami Gəncəvi də “Xosrov və Şirin” dastanında gözəllər gözəli Afaqı vəsf edərkən onun ismət və namusunu “dəmir dona” bənzədir:

“همایون پیکری نغز خردمند فرستاده بمن دارای دریند

برندش درع و ز درع آهنین تر قباش از بهر من تنک آستین تر

(Xəmsə, 1377hş., s. 139, a. Əlyazmanın mətni olduğu kimi verilmişdir)

- Dərrakəli şahənə görünüşlü gözəli, Dərbənd hökmdarı mənə göndərmişdi.
- Geyimi dəmir don kimi, zirehdən daha möhkəm, xalatı (kaftanı) mənim üçün köynəyin qolundan daha dar idi.

Rəvayətə görə “Dərbənd hökmdarı, şairi öz sarayına cəlb etmək məqsədilə ona 1173-cü ildə Afaq adlı bir kənz göndərmiş idi.” (Həmid Araslı, 1998, s. 121). Göründüyü kimi, yuxarıda nümunə gətirdiyimiz şeir parçasında Afaqın igid, cəsur türk qızı olduğuna diqqət çəkməyə çalışan Nizami onun geyimini “dəmir dona” – zirehə bənzədir.

Ümumiyyətlə, Kitabı-Dədə-Qorqud kitabı İslamdan əvvəlki dövrə aid edilir. “Yunan alimi, filosof-tarixçi F.Simokatta VI-VII əsrlər Odlar diyarı türklərdən bəhs edərkən yazır: Türklər hər zaman odu uca tutur, hava və suya ehtiram göstərir, torpağa tərif nəğmələri oxuyur, göyləri və torpağı yaradana isə sitayiş edir və onu Tanrı adlandırırlar.... Onlar bu Tanrıya at, buğda və qoyun qurban verir və özlərinin kahini o adamı hesab edirlər ki, o peyğəmbərlik edib, gələcəyi qabaqcadan xəbər verə bilsin. Bizans tarixçisi F.Simokatta, təxminən Qorqudun müasiri olmuşdur.” (Əlibəyzadə, 1999, s. 24) “Eposda sadə xalq dili ilə X-XI əsrin həyatı əks olunur. Burada xalqın qəhrəmanlığı, istək və arzuları öz ifadəsini tapmışdır. Əsərdə igidlikləri təsvir edilən qəhrəmanlar mərd, namuslu, xalqı sevən, düşməndən qorunmağı bacaran, qorxmaz insanlardır. Eposda qadınlar da mərd, sədaqətli, igid göstərilirlər. Onlar da müharibələrdə iştirak edir, ox atır, qılınc oynadır, at çapırlar.” (Həmid Araslı, 1998, s. 20)

Şərqşünas alimlərin yekdil rəyinə əsasən, Nizami Gəncəvi irsi şifahi xalq ədəbiyyatı ilə eyni ahəngə məxsusdur. Türk-Azərbaycan dilinin və qədim Şərq ədəbiyyatının təsiri altında qələmə alınmış poemalar müstəqil ideologiya daşıyıcısıdır. Nizami Gəncəvi əsərlərində “türk” sözü “mərd”, “gözəl”, “qəhrəman” və sair cəmərd xarakterləri özündə səciyələndirmişdir. “Xosrov və Şirin” poemasında Nizami Gəncəvi ürək bağladığı, könül verdiyi sevgilisi və həyat yoldaşı Afaq xanımı “türküm” adlandırır. Hamıya məlumdur ki, Afaqın məhəbbətindən qüssə çəkən şairimiz elə bu səbəbdən, qələmə aldığı əsərdə “Şirin” obrazını çox sevib. O, bu obrazı gözəlinin prototipi kimi yaratmışdır:

"سرانرا کوش درمالش نهاده مرا درهم سری بالمش نهاده
چو ترکان کشته سوی کوچ محتاج ز ترکی داده رختم را بتاراج
اگر شد ترکم از خرکه نهانی خدایا ترک زادم را تو دانی"

(Xəmsə, 1377hş., s.139, a. Əlyazmanın mətni olduğu kimi verilmişdir)

- Böyükclərin (vəzifə, güc sahiblərinin) qulağına çatıb ki, mənimlə həyat yoldaşı olub.
- Köçəri türklər kimi, köçməyə möhtac idi. Türklüyündən evimi (yatağımı) talayıb getdi. Əgər türküm evimdən getdisə, ey allah türkzadəmi sən özün saxla!

Düşünürəm, bu şeir parçası sevimli qadının xatirəsinə həsr edilmiş ən qiymətli sənət əsəridir. Tükənməz məhəbbətin göstəricisi olan bu yığcam misralar şairin yarım qalmış xoşbəxtliyindən xəbər verir.

Göründüyü kimi, Nizami Gəncəvi yaradıcılığı bəşəri ideyaların daşıyıcısıdır, onun böyük ideoloji funksiya nümayiş etdirən kəlamları özünəməxsus dəst-xətə malikdir. Bu kəlamlar şairin xarakterini açır, tarixi hadisələri təhlil süzgəcindən keçirir. O, müxtəlif obrazların, xarakterlərin dili ilə düşüncələrini bölüşür, dövrün siyasi mənzərəsinə münasibət bildirir. Nizami Gəncəvi əsərlərində Türk obrazlarını və Türk – Azərbaycan dilinin elementlərini canlandırmaqla öz ideya mövqeyini göstərir və gərgin tarixi proseslərin məzmununu şərh etməyə çalışır:

"بیکی مطرحش به تیر دو شاخ کرده بر شیر شریزه کور فراخ
بازی خرس برده از شمشیر خرس بازی در آوریده بشیر"

(Xəmsə, 1377hş., s. 198, a. Əlyazmanın mətni nüsxə ilə eynidir)

- Bəy (Türk xalqları arasında qəbilə başçılarına “bəy”, “ağa” deyilib) iki başlı tir ilə şirə gorunu gen etdi.
- Misranın şərh: Şahənşah kəskin müzakirəsi ilə düşməni məğlub edib. Düşməne qarşı şahın dili ilan dili kimi kəskindir.

- Ayı oynunu qılıncdan yayındırdı, aslan kimi ayı oynatdı.

Misranın şərhı: Şahənşah təhlükəni qılıncsız yatırdı, təhlükəli vəziyyətdə aslan kimi döyüşdü.

Yuxarıda nümunə gətirdiyimiz misradakı "بیک" [beyk] – bəy, ağa, tayfa başçısı sözü ilk dəfədir ki, Nizami Gəncəvi əsərindən misal gətirilmişdir. Düşünürəm, şairin Şahənşah Axsitanı "bəy" adlandırması Nizaminin əsərlərində istifadə etdiyi türkiizmlərə dair misal gətirdiyimiz ən maraqlı tarixi faktıdır. Nizami Gəncəvi üçün onun doğma vətəni və dili daim ilham mənbəyi olmuşdur. Şair əsl-nəcabəti ilə qürur duymuşdur və hər bir əsərində müxtəlif texnika ilə özünün soykökü barədə məlumat vermişdir. Şeyx Nizami Gəncəvi Azərbaycan xalq yaradıcılığının və mədəniyyətinin hadisəsidir. Şairin misilsiz bir sənətkara çevrilməsində Gəncə Qazax bölgəsinin böyük rolu olmuşdur. Gəncədə inkişaf edən alimə xalqın sevgisi təkan vermiş və onu ümumdünya şair-filosofuna çevirmişdir. Nizami daim saf, təmiz, mütərəqqi fikirləri dilin təbii imkanlarından istifadə etməklə oxuculara çatdırmışdır:

“Hər kəsin ki, ürəyi düz olsa
O, dünyanı tutar, dünya isə onu tuta bilməz.”
(Nizami Gəncəvi, 1981, s. 86)

Əslində, Nizami dünyanı yalan dünya hesab edib. Yüksək insani duyğulara malik, böyük ürək sahibi şairimiz yazır:

“Dünya zəhərdir, xasiyyəti də acıdır,
Az yeməklə onun əlindən qurtara bilərsən.
O adamın könlündə dünya qəmi yoxdur ki,
Bizim kimi dünyada mənzili yoxdur.
Bu səhrada kim ki, özünə yurd saldı,
Bir ovuc torpağa, suya möhtac qalacaqdır.
Varlığın bir ovuc torpaqdır ürəyini sıxma....”

(Nizami Gəncəvi, 1981, s.153)

Nümunə gətirdiyimiz şeir parçasındakı bütün misraları Şeyx Nizami Gəncəvinin müdrik fikirləri – aforizmləri kimi qəbul etmək olar. Nizami bu misralarda ağır taleyə sinə gələn insanları daha səbirli və möhkəm iradəli olmağa çağırır. O, demək istəyir ki, dünya fanidir, asanlıqla da bir şey əldə etmək olmaz, amma bu həyat yolunda çətinliklərlə mübarizədə mətanətli ol, nəfsinə boyun əymə. Dünya yeniliyi xoş qarşılamır, sən də təvazökar ol. Sonunda biz bir ovuc torpaqdan başqa bir şey deyilik... Bacarsan bu dünyada qonaq kimi yaşa, dünyanın qəmini çəkməklə qurtarmaz:

“Fələyin hiylə və kələyinə baxmayaraq
Gecə-gündüz qoca, axsaq bir alabəzək
Bu alabəzək atı ki, seçmişdir,
Bu düşən kimi o birisi minir.
Bu qəm selləri atamızı apardı
Ata öləndən sonra oğul necə diri qala bilər?”

(Nizami Gəncəvi, 1981, s.153)

Bu misralarda dərddli şair deyir ki, gecə-gündüz yol gedən bu qoca dünya heç öz işindən qalmır. Vaxt keçir, atalarımızı əlimizdən alır, bizi tək qoyur. Sevdiklərimizi itirdikcə biz də ölürük. Atamızı öldürən dünyanı sevməyə dəyməz.

“Bu qozbel fələyə bir ox vur,
O sənə nəsibənəsini qırıbdır...
Yolu şirlə tuş gələn maralın
Ayağı altında ot qılınc kimi olar.
Sən öz qalmağına necə arxayın oldun ki,
Arxanda külək, qarşında quyu var...”

(Nizami Gəncəvi, 1981, s.154)

Bu dünyada heç bir yaşıl mülk əbədi qalmayıb, şirin yaşayanın ölümü acı olar:

“Kimin ki, yaşayışı dərdli-qəmlidir,
Öləndə çıraq kimi gülür....
Dünya o adamın adını çəkməyi özünə ar bilir ki,
O, dünya üçün ürəyini sıxır
Bir günün (yəni ömrün) qalınca yem qəmini çəkmə,
Ruzi yetirən özü yemini yetirər.
Din qəmini çək, çünki dünya bir qəmə dəyməz.
Bir gecəlik gəlinə yas tutmazlar.
Dünyada heç şey əbədi olmadığına görə,
Bütün dünya mülkü bir qara pula dəyməz.”
(Nizami Gəncəvi, 1981, s. 157)

Nümunə gətirdiyimiz şeir parçasının hər bir misrası müəyyən məzmun koduna malikdir və heç biri bir-birini təkrarlamır və özü-özlüyündə aforizm hesab oluna bilər. Bu şeir parçasında şairin yaratdığı xəyali şəxsiyyət dünyanı modelləşdirən obrazdır. Nizami demək istəyir ki, heç kim bu dünyada əbədi deyil, göz qırpımında keçən bu ömür üçün qəm çəkmə. Çalış elə yaşa ki, səndən sonra adın xoş anılsın, çünki yaxşı-pis öləndən sonra bilinir.

Həmişə məlum faktdır ki, Nizami Gəncəvi dövrünün teoloji-elmi dili əsasən ərəb, şeir və poeziya dili isə fars dili olmuşdur. Folklor və xalq sənəti nümunələri doğma ana dilində olduğundan Nizami Gəncəvi yaradıcılığında onların təsiri danılmazdır. Bu gün olduğu kimi, Nizami Gəncəvi dövründə də Azərbaycan mürəkkəb inkişaf tarixindən keçirdi, Qərbin və Şərqlin böyük ticarət yolları üzərində yerləşən Azərbaycanın strateji əhəmiyyətinə baxmayaraq, xalqın milli ədəbi-mədəni dəyərləri tapdanırdı. Poeziya dilinin fars dili olmasına rəğmən, Nizami Gəncəvi irsində kifayət qədər Azərbaycan xalq yaradıcılığı ənənələrinə rast gəlmək mümkündür. Məhəbbət dastanlarında qəhrəmanların dilində məişət zəminində söylənen müdrik fikirlər, aforizmlər, türkiizmlər müstəqilliyə nail olmağa çalışan şairin ölüm–dirim şavaşı idi. Bu yolla şair öz əsərlərində milli ruhu saxlamış, qadağalara məruz qalmış doğma Azərbaycan-türk dilinin xüsusiyyətləri haqqında gələcəyə məlumat çatdırmışdır. “Xəmsə”də şair öz qəmli hekayəsini oxucuya nikbin ruhla təqdim edir. O, düşünürdü ki, hər bir şərə xeyir qalib gələ bilər, ədalətin zülm üzərində qələbəsi mümkündür. Əlbəttə ki, bu düşüncələr rəmzi xarakter daşıyırdı. Bəzən də, çarəsiz qalan şair Allaha yalvarır, ondan kömək istəyir. Əlbəttə, yaşadığı həyatın reallığı nə qədər çəkilməz olsa da, Nizami Gəncəvi öz ideyalarından dönmür, həyatının sonuna qədər xalqın arzusu ilə səsləşən, geniş oxucu kütləsini əhatə edə bilən Azərbaycan-türk dilində yaradıcılığını cəmiyyətə təqdim etmək arzusu ilə alışıb-yanır. Bu gün Azərbaycan oxucusu Şeyx Nizami Gəncəvi yaradıcılığını milli özünütəsdiq, milli oyanış və dirçəliş qaynağı kimi tanıyır və sevir. Şöhrəti dünyanı dolaşmış gəzən Şeyx Nizami Gəncəvi yaradıcılığı əbədidir:

“Anamız kainat sözdən yaxşı heç nə yaratmayıb,
Sən elə düşünmə ki, söz yaranlar ölürlər,
Onlar sadəcə söz dəryasına baş vururlar.
Siz nə vaxt onlardan hər hansı birini çağırırsınız,
O dəqiqə, balıq kimi sudan baş qaldırır deyərlər: Burdayam!”
(Алиев, 1983, s. 62)

Bu gün Azərbaycanın dahi oğlu Şeyx Nizami Gəncəvinin zəkasının nuru bizim sığınacaq yerimizdir. Nuri–həqiqətin təcəllası ölməz şairimizi min ildən sonra da çağırısaq bədii təfəkkürü ilə oyanıb deyəcək ki, “Burdayam!”.

NƏTİCƏ

Göründüyü kimi, Azərbaycanın milli sərvəti hesab edilən Nizami Gəncəvi yaradıcılığı tükənməz ilham mənbəyidir. Dahi şairin yürütdüyü fikir və ideyalar müasir dövrün inkişaf istiqamətini təyin etməklə yanaşı, həm də mühüm tarixi mərhələni əks etdirir. Milli ruhlu şairin dünyagörüşündəki türkə, türklüyə pərəstiş xalqımızın Milli Strategiyasını təşkil edir. Bugün biz Nizami Gəncəvi kəlamının qüdrəti haqqında düşünürük və ölkəmizin hərtərəfli inkişafında ondan istifadə edirik.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

- Araslı, H. (1998). *Azərbaycan Ədəbiyyatı: Tarixi və Problemləri*. (Seçilmiş Əsərləri) Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami Adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bir cildə. Gənclik.
- Araslı, N. (2021). "Nizami Gəncəvi və Kitabı-Dədə-Qorqud". *Gəncəvi Həyat və Yaradıcılığı*. Nizami Gəncəvi ili. – "Elm" -. Dədə-Qorqud. (1988). *Kitabi-Dədə-Qorqud*. Yazıçı.
- Əlibəyzadə, E. (1999). *Kitabi Dədə Qorqud*. Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi. Tarixi Həqiqətləri Bədii Təsdiq Abidəsi. Bakı.
- Nizami Gəncəvi. (1981). *Xosrov və Şirin*. Nizami Gəncəvinin 840 illiyinə. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. "Elm" nəşriyyatı.
- Рустам Алиева. (1983). Низами Гянджеви. *Семь Красавиц*. Филологический перевод с фарси, предисловие и комментарии. Баку «Элм».
- Rustama Alieva (1983). Nizami Gəncəvi. *Yeddi Gözəl*. Filoloji tərcümə fars dilindən, ön söz və şərhlər. "Elm".
- Türkiyənin İstanbul şəhərindəki Topqarı-Saray muzeyində saxlanılan H-750 nömrəli nüsxə. Nüsxənin yazılma tarixi 1377-78-ci illərə aiddir.
- Vurğun, S. (1959). *Leyli və Məcnun*. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.